

ODNOS BOSANSKE ULEME PREMA REFORMAMA U OSMANSKOJ CAREVINI U XIX VIJEKU

Od kraja XVII vijeka državno-pravne, religijske i vojne institucije Osmanske Carevine zapale su u duboku krizu i postale važan faktor stagnacije i opšteg propadanja klasičnog osmanskog poretka. Zbog toga pojedini sultani i njihovi savjetnici počinju preduzimati mjere reorganizacije i reforme. S obzirom na opšti koncept ovih mjera moguće je govoriti, kako to čini i istoričar Stanford J. Shaw, o tradicionalnim i modernim osmanskim reformama.¹⁾

Tradicionalne reforme su predstavljale mjere za očuvanje i obnavljanje starih osmanskih ustanova i okončane su sa Selimom III (1808) Moderne reforme su obuhvatale uvođenje novih ustanova, uključujući i one evropskog porijekla.

Započele su sa sultanom Mahmudom II (1808-1839) a doživjele vrhunac u doba tanzimata (1839-1876).

U Osmanskoj Carevini, koja je predstavljala jedan istorijski oblik realizacije islamskog klasičnog državno-pravnog modela (*din ve devlet*), nikakva izmjena u postojećim normama ili institucijama nije mogla biti izvršena bez šerijatske legitimacije. Zbog toga, i zbog okolnosti da je u to doba najveći dio osmanskog obrazovanog sloja pripadao redu uleme (*ilmiye*), uspjeh ili neuspjeh reformi uveliko je zavisio od stava islamskih učenjaka koji su bili organizovani u čvrst, hijerarhizovan sistem.²⁾ Ulema je, na taj način, postala značajan činilac uspjeha modernizacije Osmanske Carevine, procesa koji je poznati osmanista Uriel Heyd nazvao istinskim „istočnim pitanjem“.³⁾

1) Stanford J. Shaw, *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey*, prema Joseph von Hammer, Historija (Turskog) Osmanskog Carstva, prev. i prir. Nerkez Smailagić, III, Zagreb, 1979. str. 257 i dalje.

2) Na pitanje odnosa uleme prema reformama u Osmanskoj Carevini u XIX vijeka skrenuli su pažnju Uriel Heyd, *The Ottoman Ulema and Westernization in the of Selim III and Mahmud II*, „Studies in Islamic History and Civilization“ (Scripta Hierosolymitana), IX, Jerusalem, 1968, str. 63-96. i Levy Avigdor *The Ottoman Ulema and Military Reforms of Sultan Mahmud II*, *Asian and African Studies*, 7 (1979), str. 13-39. Prilikom razmatranja odnosa bosanske uleme prema reformama držali smo se opštih zaključaka ovih autora.

3) Uriel Heyd, op. cit. str. 63.

U savremenoj literaturi o reformama u Osmanskoj Carevini u XIX vijeku skrenuta je pažnja na ulogu uleme u tim zbivanjima. Opšti zaključci do kojih su došli Uriel Heyd, Avigdor Levy, Niyazi Berkes i drugi, tiču se uglavnom odnosa visoke istanbulske uleme prema reformama. Pri tome se spominju i izvjesna pitanja vezana za držanje uleme u pokrajinama ali ovaj problem tek treba da bude predmet posebnih istraživanja. U ovom radu ćemo iznijeti neke podatke koji govore o odnosu uleme Bosanskog ejaleta prema reformama vojske, državne uprave, prava i sudstva u Osmanskoj Carevini tokom XIX vijeka.

Na početku treba podsjetiti da ulema u Osmanskoj Carevini u XIX vijeku ne predstavlja monolitnu cjelinu.⁴⁾ Unutrašnja socijalna i „ideološka“ diferencijacija izražava se u vidu cijepanja uleme na dvije velike skupine: većinu koja pripada srednjim ili siromašnim slojevima i manjinu koja pripada višim slojevima i postepeno se stapa sa visokom vojničkom i službeničkom klasom. Pored ove okolnosti, koja značajno utiče na tip reagovanja uleme na proces modernizacije, treba imati na umu i razliku između uleme u Istanbulu (gdje izvan pokrajinskih centara i tzv. ulemanskih porodica najveći dio uleme čine srednji i siromašni slojevi).

Odnos uleme Osmanske Carevine prema reformama u XIX vijeku, pa samim time i uleme Bosanskog ejaleta, zavisio je od tipa reforme koja je proglašena, trenutnog odnosa unutrašnjih snaga u Carstvu i vanjskopolitičkih prilika.

I TRADICIONALNE REFORME (DO 1808)

Otpor uleme uvođenju nizam-i džedida (nizām-i cedîd)

Tradicionalne reforme u Osmanskoj Carevini započele su uvođenjem inovacija i vojno uređenje (uvođenje stranih vojnih savjetnika u doba Abdulhamida I) 1774-1789 (od kojih se nije zahtijevalo da prime islam, kao do tada) i pokušajem obrazovanja nove formacije regularne vojske nizam-i džedida (nizām-i cedîd). Pošto je ova posljednja reforma ugrožavala pozicije janjičara, koji su od nekadašnje udarne borbene formacije postali specifična vojno-politička organizacija za zaštitu interesa svoga članstva, ona je od početka imala jakog protivnika. Kada se tome doda otpor visoke uleme, grupisane oko šejhul-islama Ataullah-efendije, uvođenju evropskog sistema obučavanja i uniformisanja, te nedovoljna „ideološka“ i organizaciona priprema reformi, postaje razumljiv neuspjeh sultana Selima III. Ovaj sultan bio je prisiljen da 1807. odstupi s prijestolja nakon što je najviša ulema putem

4) Avigdor Levy, op. cit. str. 14.

šerijatske odluke hucet-i šer'iyye) uvođenje nizam-i džedida odnosno „novog poretka“ proglasila za „nedopuštenu novotariju,“ (bid'at) i „oponašanje nevjernika“.⁵⁾

Uvođenjem nizam-i džedida nije važno za Bosanski ejalet. Prema volji samog sultana pitanje vojne organizacije u Bosni je trebalo riješiti na način koji najbolje odgovara pograničnoj pokrajini. Prema istraživanju Ahmeda S. Aličića u Bosni je samo kupljen porez na stoku namijenjen finansiranju nizam-i džedida.

I pored toga, uvođenje „novog poretka“ izazvalo je otpor janjičara i njihovih simpatizera iz reda srednje i niže uleme. Kao primjer reagovanja tog sloja bosanske uleme može se uzeti sarajevski hroničar mula Mustafa Firakija (rođen koncem XVIII vijeka i, prema Mehmedu Mujezinoviću, rođeni sin mula Mustafe Bašeskije). Mustafa Firakija, kao i drugi koje je narod oslovljavao sa „mula“, posjedovao je „osrednje“ medresansko obrazovanje, bez idžazetname, te je mogao biti imam u mahali, muallim u mektebu ili javni pisar.⁶⁾

U Firakijinom Zborniku (medžmua), u kome su bilježeni događaji od 1806. do 1813., nalazi se „Prepis pisma što ga je prijatelj prijatelju poslao da ga obavijesti o stupanju na prijestolje novog sultana u Carigradu“. Pismo je potpisao Hadžidžaferović Salih Bošnjak, a u njemu, se nizam-i džedid (novi poredak) naziva nizam-i jezid (nizâm-i yezîd) odnosno „Jezidov/izdajnički poredak“, čime se reforme sultana Selima III poistovjećuju s poretkom omraženog umevijskog (omajadskog) vladara Jezida (680-683) odgovornog za smrt hazreti Husejna. U tom pismu pobuna janjičara opisuje se kao šerijatski zasnovan akt protiv novotarija. Pisac pisma, jednako kao i prepisivač, simpatizeri su janjičara i protivnici reformi. Takve stavove Firakija je ponovio i u konceptu svoga pisma upućenog nepoznatom adresatu.⁷⁾

II MODERNE REFORME (1808-1839. i 1839-1876)

Ove vrste reformi započele su sa sultanom Mahmudom II a doživjele vrhunac u doba tanzimata. Područje proglašavanja reformi je šireno tako da je, polazeći od vojske, postepeno zahvatilo i druge segmente državnog, pravnog i obrazovnog sistema i društvene etike.

5) Uriel Heyd, op. cit. str. 69.

6) Zbornik (medžmua) Sarajlije mula Mustafe Firakije iz početka 19. vijeka, s turskog originala preveo i tumačenja dao Derviš M. Korkut, Sarajevo, 1957, umnoženo pisačom mašinom, str. 24.

7) Ibid, str. 78-83. i 87-88.

1. Reforme sultana Mahmuda II

Najvažniji aspekt reformi ovog sultana bile su reforme vojske i promjene u nošnji javnih službenika.

Modernizaciju vojske sultan Mahmud II je započeo s uvjerenjem da je kompromitovane ustanove potrebno uništiti a umjesto njih uspostaviti nove formacije. Da bi u tome uspio, preduzeo je temeljite pripreme: putem Povelje sloge (Sened-i ittifak) od 7.X 1808. osigurao je podršku lokalnih moćnika (ajana) a putem fetvi šejhul-islama osigurao je vjerski legitimitet reformama. Sultanu odani šejhul-islam Kadi-zade Mehmed Tevfik efendija izdao je dvije fetve: o tome da je vojna obuka vjerska zapovijed i da svaki onaj koji ne izvrši tu obavezu podliježe strogim kaznama. Visoka ulema Osmanske Carevine je na taj način izvršila „ideološko opravdanje“ reforme. Šerijatska odluka (hüccet-i šer'iyye) koja obrazlaže zakonitost reformi sadrži i sljedeći stav: „U cilju uzdizanja, širenja i rasprostiranja istinite Božje riječi, želeći jedino i svesrdno samo to, a kao uslov za pobjede i suprotstavljanje svim neprijateljskim varkama i podvalama, islamska vojska treba da se: prvo, pridržava svih vjerskih propisa i pokorava naređenjima i drugo, da se obuču i uvježba za džihad i nauči ratne vještine. To se mora savladati, drugog izlaza nema, to je očito.

S obzirom na to, a pošto postoji i jednodušno mišljenje cjelokupne savremene uleme (idžma-i ummet), odlučeno je da se janjičarski odžaci, onakvi kakvi su do sada bili, ukinu a da se iz svake jedinice odaberu oni koji će uz platu biti obučeni kao eškindžije (aktivne formacije).“⁸⁾

Dajući šerijatsku legitimnost uvođenju regularne vojske ulema Carigrada je vjerski diskreditovala najljucije protivnike reformi-janjičare i njihove duhovne inspiratore bektashijski derviški red. Janjičari koji su se pobunili protiv reformističkog sultana 15. VI 1826. proglašeni su za buntovnike protiv vjere i države a muslimansko stanovništvo je pozvano da nad njima izvrši Božju kaznu.⁹⁾

Sultan je, s druge strane, svoje vojne reforme ogrnuo u islamsko simboličko ruho. Regularne vojne formacije su nazvane „Uvježbana pobjedonosna Muhamedova (a.s.) vojska“ (Muallem-i Asakir-i Mansure-i Muhammediyye), u svakoj četi je postavljen po jedan imam. Vjerski udžbenik Dur yetka postao je obavezni dio obrazovanja vojnika. Nova vojna obuka je nazvana „šerijatsko obučavanje“ (ta'lim i šer'i) a novi borbeni poredak oprav-

8) Citirano prema fermanu upućenom bosanskom valiji hadži Mustafa-paši sredinom zulkadeta 1241. (juna 1826) - Muvekit, Tarih-i Bosna (neobjavljeni prevod Abdulah-efendije Polimca u Gazi Husrevbeg-ovoj biblioteci), III, str. 175.

9) Ibid, III, 169.

dan je 4. ajetom LXI sure (Şaff-Bojni red). Ovaj ajet u prevodu glasi: „Allah voli one koji se na Njegovom putu bore u redovima koji su kao bedem čvrsti“. Riječi „kao bedem čvrsti“ (ka annahum bunyānun maršūşun) protumačene su tako da opravdavaju savremeno uvježbanu nizamsku formaciju.¹⁰⁾

Na pitanje koji su stvarni razlozi potakli visoku ulemu da podrži reforme sultana Mahmuda II u literaturi se odgovara navođenjem sljedećih razloga: strah od moćnog sultana, povezanost sa dvorom, netrpeljivost prema janjičarima i bektašijama, želja za očuvanjem Osmanske Carevine kao islamske države pa i po cijenu uvođenja novih ustanova, lično uključivanje u projekte reformi putem preuzimanja visokih državnih službi itd.¹¹⁾

Carski ferman o ukidanju janjičara došao je u Bosnu juna 1826.¹²⁾ Javno je pročitao na Musali nakon Kurban-bajrama. Uticajni janjičari, kojih je najviše bilo u Sarajevu, okupili su svoje pristalice u haremu Careve džamije i izjavili da odbijaju ferman. Iz reda uleme njima su se pridružili Mostarac Ali-efendija, Abadžija Abdulah-efendija i Korkut hadži Ibrahim-efendija. Da bi svojoj akciji osigurali širu podršku sazvali su 3. X 1826. skup predstavnika svih kadiluka tadašnjeg Bosanskog ejaleta (32 kadiluka). Sa ovog skupa upućen je arz i ilam sultanu s molbom da se janjičarski odžak zadrži u Bosni, jer je ta formacija osnovana prije tri vijeka“ uz saglasnost i na osnovu jakih argumenata šejhul-islama i uleme“.

Centralna vlast, odlučna da reforme u potpunosti i dosljedno sprovede, poslala je u Bosnu dva izaslanika da pomognu dovođenju stvari u red. To su bili alim Prilipeli Ahmed-efendija (koji će kasnije biti postavljen za sarajevskog kadiju i ostati na toj funkciji do 13. VIII 1828) i državni službenik Arif-beg. Zbog nesigurne situacije u centru ejaleta izaslanici su ostali u Novom Pazaru nastojeći da pismima privole uglednike i stanovništvo Sarajeva da prihvati reforme.

Za razumijevanje državne politike kršenja otpora reformama značajno je navesti jedan dio carskog fermama u kome su Prilipeli Ahmed-efendiji date instrukcije za djelovanje. U tom dijelu se kaže:

„... Budući da nisu valjani džuma i bajram-namazi, te provođenje šerijatskih propisa u ejaletu koji se protivi šerijatu i mojoj carskoj zapovijedi, treba smijeniti sa položaja sve kadije, naibe i hatibe Bosanskog ejaleta i iza toga nad njima kao nad izdajnicima i buntovnicima primijeniti mjere koje šerijat traži i o provedenom odmah obavijestiti moj carski prijesto“.¹³⁾

10) Uriel Heyd, op. cit, str. 74.

11) Ibid, str. 77-95.

12) Tok ovih događaja dat je prema Muvekitu, op. cit. III, 156. i dalje.

13) Ahmet Cevat Eren, *Mahmud II zamanında Bosna-Hersek*, Istanbul, 1965, str. 80.

Jančari su, sa svoje strane, nastojali vjerski diskreditovati reforme. Nazvali su ih besmislicama koje ukazuju na približavanje Sudnjeg dana i nedozvoljenim novotarijama ističući svoju riješenost da se pridržavaju odredaba časnog šerijata i kanuna.¹⁴⁾

Ovakvim pozivanjem na šerijat radi podrške suprotstavljenim projektima društvenog razvoja ulema Bosanskog ejaleta je bila dovedena u situaciju da se mora opredijeliti: za reforme (ili u ideologizovanom obliku za pokoravanje šerijatu i halifi) uz cijenu ostavljanja na milost i nemilost lokalnim janjičarima ili protiv reformi (odnosno u ideologizovanom obliku na sve posljedice nepokoravanja legitimnoj islamskoj vlasti) uz trenutačnu i opozivu podršku mjesnih pobunjenika.

Da bi ubrzala provođenje carskog fermana o ukidanju janjičara, Porta je 22. XII 1826. postavila za bosanskog namjesnika Abdurahim-pašu, dotadašnjeg beogradskog muhafiza. Po preuzimanju dužnosti, ovaj energični vojnik je bujručijom zatražio od stanovnika Sarajeva da se pokore sultanu. Sarajlije su se počele dijeliti na lojaliste i simpatizere janjičara.

Sarajevski nekibul-ešraf Šerif-zade Mustafa Nurudin-efendija odbio je da njegov autoritet bude iskorišten za podršku janjičarske pobune pa je kaменован od strane pobunjenika 6. I 1827. Taj događaj izazvao je zgražanje i kod onih koji nisu odobravali sultanove reforme, te vjerovatno uticao i na distanciranje uleme i uglednika od pobunjenika.

Dana 9.II 1827., kako bilježi Muvekit, sastali su se stanovnici Sarajeva nakon džuma-namaza na Vratniku. Sarajevskom muli, kadijama i ostaloj ulemi upućeno je pitanje: „Šta treba činiti u ovom slučaju prema propisima šerijata“. Ulema je odgovorila: „Treba se pokoravati naredbi koja je došla od strane vlasti i koja je u skladu sa šerijatom“. Okupljena masa je odgovorila riječima „Čuli smo i pokoravamo se“. Na taj način, sarajevska ulema je presudno uticala da se konačno prihvati carski ferman, onemogućujući razbuktaivanje janjičarskog otpora i da se ta formacija, bez većih borbi, dokine u Bosni.¹⁵⁾

Izvjeshno razumijevanje za janjičare, koje je sigurno postojalo kod srednje i niže uleme, sadržano je i u pjesmi mula Mustafe Firakije koja počinje riječima „Piše mahzar bosanska fukara“.¹⁶⁾ U pjesmi se ističu zasluđe janjičara u Bosni i moli sultan da se njihov odžak očuva.

14) Muvekit, op. cit. III. str. 163 i dalje.

15) Ulogu uleme u prihvatanju reformi u Bosni, „koja je bila uporište konzervatizma“, ističe i A. Levy (op. cit. str. 29).

16) Zbornik (medžmua) Sarajlije musla Mustafe Firakije, str. 105-110.

*„Sultan care, sunce ogrijano,
Što imade janičara amo
Svi su oni junaci na namu
Pokloni nam djecu janičare.*

*Poklon' nama djecu janičare
Kad nam dođe paša Dželalija
Š njim dodje Novaljanin Alija
Ah, i oni Ingliz efendija
Pogazi nas, svijetlo koljeno.*

U okviru reformi vojske sultan Mahmud II je uveo i novine u odijevanju državnih, vojnih, civilnih i vjerskih službenika, odnosno pripadnika tri grane državne administracije (od 1835) označenih kao seyfiye, kalemiye i il-miye. Budući da su, prema normama tradicionalnog razumijevanja islama, vanjska obilježja imala vjerski karakter stav uleme prema izmjenama u formama odijevanja imao je veliki značaj bilo u pravcu prihvatanja i vjersko-pravnog odobravanja novina, bilo njihovog odbacivanja.

Maja 1828. u osmansku armiju je uveden sjevernoafrički fes umjesto tradicionalne šubare.¹⁷⁾ Javni predavači u Istanbulu su u svojim vazovima počeli dokazivati njegovu vjersku opravdanost a neki su ga odmah počeli i nositi. Sultan Mahmud II je zatim uputio zahtjev da i ulema, pored vojnih i administrativnih službenika, počne nositi fes ali se tome suprotstavio šejhul-islam Mehmed Tahir-efendija. Zbog nastupajućeg rata sa Rusijom, sultanu nije bilo u interesu da ulazi u sukob sa ulemom, te je ulema zadržala saruke, odnosno bijele turbane ('imāme). Treba spomenuti da su saruci proglašeni za obavezni dio nošnje uleme nakon ukidanja janičarskog odžaka. Do tada je ulema nosila kauke. Uvođenje novih vanjskih obilježja izazvalo je protivljenje, posebno uleme u pokrajinama. Ahmed Lutfi u svojoj Istoriji, među događajima iz 1244. (1828/29) spominje muderisa Bošnjak Mustafa-efendiju koji je bio protjeran iz Istanbula zato što je u mjesecu ramazanu prilikom vaza u časnoj džamiji na Ejubu izrazio podozrenje prema novoj odjeći i proglasio nevjernikom onoga ko je nosi (tekfir). Ovaj alim se priključio pobuni Keleš Mehmeda protiv sultana u pokrajini Ajdin.¹⁸⁾ U Bosni je sarajevski muftija Muhamed (Mehmed) Šakir-efendija Muidović odbio naredbu o uvođenju saruka i za sobom poveo još nekoliko alima. Šejhul-islam Jesendži-zade Abdulvehab-efendija ga je zbog toga svojom kaimom 24. V 1830.

17) Uriel Heyd, op. cit. str. 70; Avigdor Levy, op. cit. str. 29.

18) Ahmed Lutfi, *Tarih*, II, Istanbul 1292. (1875-76), str. 169.

počele su u Bosni da se provode tokom 1840/41. godine.²³⁾ U pokrajinska i okružna savjetodavna tijela uključeni su predstavnici uleme, čime su faktički podržali reforme i za njihovo provođenje založili svoj autoritet. U Savjet prvaka zemlje (Meclis-i vucûh-i vilâyet) 1840/41. ušli su sarajevski muftija Mehmed Šakir-efendija Muidović, Gačkali Mustafa-efendija, Fočić Abdulah-efendija i Poprović Sulejman-beg efendija.²⁴⁾

U upravne savjete ejaleta, sandžaka i kaza formirane nakon 1845. ušle su odgovarajuće muftije, i kadije i drugi alimi. U Sarajevu su u Upravni savjet (Meclis-i šûra) iz reda uleme ušli: kadija Abdurahman Esad-efendija, muftija Mehmed Šakir-efendija, Uzunić Salih Redžai-efendija, Glođo Ahmed Munib-efendija, Mehmed Hasib-efendija i Telalagić Muhamed Hilmi-efendija.²⁵⁾

Najviše poteškoća u Bosni i u ovo doba bilo je vezano za uvođenje redovne vojske. Kako je poznato, uvođenje redovne vojne obaveze značilo je likvidiranje spahijske vojske a samim tim i klasičnog osmanskog timarsko-spahijskog sistema. Prihvatanje redovne vojne obaveze za spahije u Bosni značilo je gubitak vojničkog statusa i za njega vezanih privilegija i to je bilo razlogom oružanog otpora reformama pod vođstvom Husein-kapetana Gradaševića. Nakon kraha tog otpora u Bosni se od aktivnih spahija formira rezervna konjica (redifa) ili „Osmanska nacionalna garda“.

Energična vojna akcija seraskera Omer-paše Latasa u Bosni 1850-1852, bila je u funkciji provođenja reformi ali je, i pored iskazane odlučnosti, polučila ograničene rezultate. Klasični timarsko-spahijski sistem je ukinut (država je preuzela sve timare, izmijenjen je način ubiranja harača) i skršen je otpor bosanskih Muslimana prema reformama, ali redovna vojna obaveza nije uvedena.²⁶⁾ Tim se pokazalo da vojna akcija može skršiti revolt, ali da ne može biti garant politički poželjnog ponašanja stanovništva.

Do uvođenja redovne vojne obaveze među bosanskim Muslimanima doći će tek nakon misije poznatog osmanskog pravnika, historičara i državnika Ahmed Dževdet-paše (1822-1895). On je pripadao redu uleme i u svojoj cjelokupnoj državničkoj aktivnosti oslanjao se na davanje vjersko-pravne legitimnosti reformama u Osmanskoj Carevini, bilo da se radilo o uvođenju redovne vojne obaveze u Bosni, kodifikovanju šerijatskog prava u vidu Medžele ili uvođenju trgovačkih (ticârîye) ili svjetovnih (nizâmîye) sudo-

23) Ahmed S. Aličić, *Uređenje Bosanskog ejaleta od 1789. do 1878*, Sarajevo, 1983, str. 57 i dalje.

24) Ibid.

25) Ibid, str. 58.

26) Ibid, str. 60-76.

va.²⁷⁾ Ahmed Dževdet-paša je boravio u ejaletu Bosna od 16. VII 1863. do 24. XI 1864. O toj misiji ostale su zabilješke u njegovim pismima iz Bosne, memoarima (Tezakir) i u knjizi sekretara misije Albanca Paska Vasa-efendije „Bosna i Hercegovina za vrijeme misije Dževdet-efendije“.²⁸⁾

Dževdet-paša je došao u Bosnu u ulemanskom odijelu (saruk i zeleno džube)i sa titulom rumelijskog kadi askera. Imajući u vidu uticaj uleme na ponašanje bosanskih Muslimana, zaključio je da se reforme najbolje mogu provesti ukoliko se dokaže njihova vjerska utemeljenost i osigura podrška uleme.²⁹⁾ Zbog toga je aktivnost za uvođenje redovne vojne obaveze započeo uz ramazan. Vaizi u Begovoj džamiji su tumačili spomenuti 4. ajet LXI sure (Šaff-Bojni red) u smislu potrebe uvođenja regularne, moderno opremljene i uvježbane vojske. Nakon Ramazanskog bajrama u Sarajevu je sazvan skup bosanskih uglednika (erkân-i ayâlet), među kojima su bili i četvorica muftija (sarajevski, mostarski, travnički i gradačački). Nakon višednevnog vijećanja uglednici su, pod rukovođenjem Dževdet-paše, donijeli zaključak da se regrutuju regularne trupe, da redovna vojna obaveza traje tri godine a rezerva devet godina i da Bosanci služe vojsku unutar granica Bosanskog ejaleta. Dževdet-pašine napore su posebno podržali hatib Begove džamije Kaučija Abdulah-efendija, koga Dževdet-paša spominje po krasnoj bajramskoj hutbi, travnički muftija Korkut Muhamed Derviš-efendija (1792-1877) i sarajevski muftija Mustafa Hilmi-efendija Omerović (1816-1895). Ovaj posljednji je nakon vijećanja uglednika ejaleta izjavio: „Ko bi se kasnije protivio ovim zaključcima s kojim smo sada svi saglasni, neka je svima poznato, izdaću fetvu da ga smaknu“.³⁰⁾ Praksa vjerskog legitimisanja reformi vojske, te argumenti korišteni u vrijeme Mahmuda II (džihad kao farz-i kifaje) skupna obaveza muslimana, ajet 4. sure LXI itd) korišteni su i u Bosni u vrijeme Dževdet-pašine misije.

Dževdet-paša je postigao uspjehe i prilikom sprovođenja reformi u drugim granama državne uprave, prava, sudstva i obrazovanja. U literaturi je zabilježen jedan slučaj otpora njegovoj misiji. Pasko Vasa-efendija navodi da se izvjesni Arif-efendija iz Mostara usprotivio Dževdet-paši kada je ovaj dozvolio da se u kajmekamluku (okrug) Hercegovina neiskorišteno državno zemljište ustupi uz protivnaknadu hrišćanskim zemljoradnicima.³¹⁾ U to vri-

27) O životu i djelu ovog reformatora vid. Ejul Ula Mardin, *Medeni hukuk cephesinden Ahmed Cevdet paša*, Istanbul, 1946.

28) Prevod na srpskohrvatski jezik u izdanju „Veselin Masleša“, Sarajevo, 1958.

29) Hamdija Kreševljaković, *Dževdet-pašina pisma o Bosni iz 1864. godine*, Sarajevo, 1932, str. 14-21.

30) Ibid, str. 20.

31) Pasko Vasa-efendija, op. cit. str. 80.

smijenio sa dužnosti i naredio da se briše sa spiska kadija.¹⁹⁾ U pismu bosanskom namjesniku Namik Ali-paši, šejhul-islam je muftiji zaprijetio progonstvom ukoliko bi se nakon smjenjivanja miješao u bilo kakve afere.

Sarajevska ulema nije predložila drugog alima za muftiju umjesto cijenjenog Muidovića, pa je šejhul-islam na to mjesto nominalno postavio izvjesnog Mustafa-efendiju iz Istanbula, koji zbog starosti i neredovnih prilika u ejaletu nije u Bosnu uopšte došao. Budući da je Mehmed Šakir-efendija pristao da zamota saruk i budući da nije učestvovao u pokretu Husein-kapetana Gradašćevića, ponovo je postavljen za sarajevskog muftiju 1832.²⁰⁾

O tome da je uvođenje nove nošnje nailazilo na otpor muslimanskog stanovništva u Bosni govori i Muvekitov podatak da je namjesnik Namik Ali-paša (1828-1831) veoma hladno dočekan kada je došao sa fesom na glavi. I u toku antireformističkog pokreta Husein-kapetana Gradašćevića, zapovjednik osmanske vojske je tražio od ustanika da obuku uniformu regularne vojske (albise-i nizâm).²¹⁾

2. Tanzimat

Reforme, poznate pod imenom tanzimat-i hayriyye (spasonosne uredbe), proglašene su hatišerifom od Gülhane 5.X 1839, a potvrđene hatihumajunom (Islahat fermani) od 18. II 1856. Tanzimatske reforme su se odnosile na upravu, pravo, sudstvo i obrazovanje i njima je pojačano razlikovanje svjetovnog i religijskog u osmansko-islamskom kontekstu. Pored postojećih, pretežno religijskih, formiraju se nove, pretežno svjetovne institucije.²²⁾ Bitna karakteristika tanzimata je fiksiranje dualiteta normi i institucija. U državnoj upravi obrazuju se nova tijela odvojena od tradicionalnih ustanova. U oblasti prava, proglašena je nova cjelina propisa sekularnog karaktera koji u suštini predstavljaju recipirano evropsko pravo, a samo šerijatsko pravo postalo je predmet reforme i kodifikacije. U oblasti sudstva, pored postojećih šerijatskih sudova formira se svjetovna (nizâmiye) jurisdikcija nadležna za sve podanike Carevine. U oblasti obrazovanja, pored postojećih konfesionalnih škola kreirane su nove obrazovne institucije, koje su trebalo da unaprijeđe obrazovanje i kulturu svih osmanskih podanika bez obzira na vjeru.

Hatišerif od Gülhane stigao je u Bosnu početkom mjeseca ramazana 1839. Odredbe tog akta o promjenama u pokrajinskoj i lokalnoj upravi

19) Mehmed Remzi Delić, Zašto je šejhul-islam smijenio sarajevskog muftiju Muidovića, „Gajret“, 1936, 12, str. 189-191.

20) Kemura šejh Sejfudin Fehmi bin Ali, *Sarajevske muftije*, Sarajevo, 1916, str. 22-k25.

21) Muvekit, op. cit. III, str. 267-276.

22) Niyazi Berkes, *The Development of Secularism in Turkey*, Montreal 1964, str. 155.

jeme u Mostaru je bio poznati muderis Kajtaž Arif-efendija (u 23. XII 1897), školski drug Omerović Mustafa Hilmi-efendija sa carigradskih studija, ali nemamo bližih podataka koji govore da je riječ o istoj osobi. U svakom slučaju, odluka Dževdet-paše o korištenju spomenutog državnog zemljišta u Hercegovini je provedena u djelo i suzbijen je svaki otpor među muslimanskim zemljoposjednicima i, eventualno, ulemom koji su smatrali da je protežiranje muslimana u pogledu korištenja državnog zemljišta prirodno stanje stvari. O velikom uticaju uleme i drugih muslimanskih uglednika na prihvatanje novih školskih ustanova u Bosni u drugoj polovini XIX vijeka govori i Bračković Husein-efendija u spisu „Mala istorija događaja u Hercegovini“.³²⁾ On kaže: „Priča se da su se muslimani, kada je u Mostaru (1858/59-op.F.K) otvorena mekteb-i ruždija, sustezali i kolebali da šalju djecu u ovu školu, a ako bi bili podsticani od strane vlasti, još više bi se opirali tome. Međutim, kada bi neki koji su bili svjesniji i na položajima svoju djecu slali u spomenutu školu, to bi u izvjesnoj mjeri podstaklo i druge“.

THE ATTITUDE OF THE BOSNIAN ULEMA TOWARDS THE REFORMS IN THE OTTOMAN EMPIRE IN THE SIXTH CENTURY

Modern reforms of the government, legal, religious and military institutions of the Ottoman Empire began with the rule of sultan Mahmud II (1808-1839), and reached their peak in the period of Tanzimat (1839-1876). In the Ottoman Empire, which was founded on the basis of the concept of organic unity of political and religious authorities (*din wa dawla*), no changes in the existing norms or institutions were possible without the sharia approval. Both the success and the failure of the reforms greatly depended on the opinion of the ulema.

Most members of the Bosnian ulema gradually changed their attitude toward the reforms. In the first half of the XIXth century their attitude towards the reforms was negative, but they were accepted by the ulema after the mission of Ahmed Dževdet-pasha in Bosnia (1863-1864).

32) Zejnil Fajić, *Mala historija događaja u Hercegovini* (Iz Bračkovićeveg autografa u Gazi Husrevbegovoj biblioteci), „Anali Gazi Husrevbegove biblioteke“, II-III, Sarajevo, 1974, str. 105.

